

PRZESTĘPSTWA MOTYWOWANE KULTUROWO

Aspekty kryminologiczne i prawnokarne

Magdalena Grzyb

MONOGRAFIE

PRZESTĘPSTWA MOTYWOWANE KULTUROWO

Aspekty kryminologiczne i prawnokarne

Reakcja krajów zachodnich
na szkodliwe praktyki kulturowe

Magdalena Grzyb

MONOGRAFIE

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Jagielloński

Stan prawny na 1 września 2016 r.

Recenzentka

Prof. dr hab. Monika Płatek

Wydawca

Monika Pawłowska

Redaktor prowadzący

Ewa Fonkowicz

Opracowanie redakcyjne

Agata Czuj

Łamanie

Wolters Kluwer

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by

Wolters Kluwer SA, 2016

ISBN: 978-83-8092-592-2

ISSN 1897-4392

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 19

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

In the next century, the problems posed by cultural relativism,
and the implications for women's rights, will be one of the most important issues
in the field of international human rights.

Rashida Manjoo, 2002,
Specjalna Sprawozdawczyni ONZ do spraw Przemocy wobec Kobiet

Kiedy mężczyzna pada ofiarą przemocy, nazywa się to torturami,
lecz kiedy kobieta jest poddawana przemocy, nazywa się to kulturą.

Nasim Karim,
Norweżka pakistańskiego pochodzenia, ofiara wymuszonego małżeństwa,
podczas przemowy w norweskim parlamencie

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	11
Wstęp	13
Rozdział I	
Wielokulturowość jako dylemat współczesnych społeczeństw	21
1. Zmiany kulturowe	21
2. Społeczeństwa wielokulturowe	26
2.1. Pojęcie wielokulturowości	26
2.2. Wielokulturowość a filozofia polityczna i teoria prawa	30
2.2.1. Teoretycy multikulturalizmu	30
2.2.2. Wielokulturowość w ogólnej teorii politycznej	35
3. Przejawy konfliktów kulturowych – opresyjne praktyki kulturowe	38
3.1. „Prawo do różnicy” a równość płci	38
3.2. „Kultura” w wielokulturowości	42
4. Sposoby reakcji na konflikty kulturowe w państwach liberalnych	51
5. Wyzwania dla prawa karnego w społeczeństwach wielokulturowych	55
6. Przepięstwa motywowane kulturowo	61
6.1. Definicja pojęcia	61
6.2. Przepięstwa kulturowe a teorie kryminologiczne	68
6.3. Przepięstwa kulturowe jako problem kryminalnopolityczny	71
7. Podsumowanie	73
Rozdział II	
Przemoc związana z honorem	75
1. Pojęcie i znaczenie przemocy związanej z honorem	75
1.1. Pojęcie	75
1.2. Znaczenie honoru	79
1.3. Morderstwa honorowe i zabójstwa w afekcie (<i>crimes of passion</i>)	93
2. Przemoc związana z honorem na świecie	98
3. Przemoc związana z honorem w kontekście migracyjnym	109

4. Reakcja wybranych krajów na HRV	114
4.1. Holandia	114
4.2. Niemcy	119
4.3. Szwecja	126
4.4. Wielka Brytania	140
4.5. Kanada	154
5. Reakcja międzynarodowa	161
5.1. HRV jako przemoc wobec kobiet	161
5.2. Reakcja na HRV w Europie	164
6. Podsumowanie	168

Rozdział III

Okaleczanie seksualne kobiet (FGM)	171
1. Opis zjawiska	171
2. Prawne aspekty FGM	184
3. Reakcja na FGM wybranych krajów europejskich	192
3.1. Szwecja	192
3.2. Wielka Brytania	194
3.3. Pozostałe kraje	199
3.4. Francja	200
4. Reakcja międzynarodowa	216
5. Podsumowanie	223

Rozdział IV

Wymuszone małżeństwa	227
1. Opis zjawiska	228
1.1. Teoretyczne aspekty	228
1.2. Wymuszone małżeństwa jako <i>'honour'-based violence</i>	233
1.3. Wymuszone małżeństwa w Europie	234
2. Prawne aspekty wymuszonych małżeństw	242
2.1. Wymuszone małżeństwa jako naruszenie praw człowieka	242
2.2. Międzynarodowe prawo prywatne	245
2.3. Prawo cywilne	246
2.4. Prawo karne	248
2.5. Prawo migracyjne, azyłowe i podwójne obywatelstwo	250
3. Kraje europejskie wobec wymuszonych małżeństw	251
3.1. Belgia	251
3.2. Francja	252
3.3. Dania	254
3.4. Norwegia	257
3.5. Niemcy	258
3.6. Wielka Brytania	259
3.7. Aspekty reakcji państw europejskich na wymuszone małżeństwa	266

4. Podsumowanie. Czy wymuszone małżeństwa powinny być skryminalizowane?	272
---	-----

Rozdział V

Obrona przez kulturę	280
1. Obrona przez kulturę – pojęcie	280
2. Debata wokół obrony przez kulturę	307
2.1. Argumenty za obroną przez kulturę	307
2.2. Argumenty przeciwko obronie przez kulturę	313
2.2.1. Argumenty natury teoretyczno-dogmatycznej	314
2.2.2. Argumenty polityczno-ideologiczne	320
3. Podsumowanie	337

Rozdział VI

Reakcja społeczeństw zachodnich na przestępstwa motywowane kulturowo	342
1. Przestępstwa motywowane kulturowo	342
2. Obrona przez kulturę	356
3. Przestępstwa kulturowe a obrona przez kulturę – różne konteksty i rozwiązania	358
4. Międzynarodowy wymiar problemu	372

Zakończenie	379
--------------------------	-----

Bibliografia	393
---------------------------	-----

WYKAZ SKRÓTÓW

CEDAW	–	Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women – Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 18 grudnia 1979 r. (Dz. U. z 1982 r. Nr 10, poz. 71)
CPS	–	Crown Prosecution Service – Koronna Służba Prokuratorska
EKPC	–	Europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada z 1950 r. (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284)
EIGE	–	European Institute of Gender Equality – Europejski Instytut Równości Płci
FGM	–	<i>female genital mutilation</i> – okaleczanie kobiecych narządów płciowych/genitaliów
FMA	–	Forced Marriage Act 2008
FMPO	–	Forced Marriage Protection Order
FRA	–	Fundamental Rights Agency – Agencja Praw Podstawowych
GAMS	–	Groupe pour l'Abolition Mutilations Sexuelles et autres pratiques affectants la sante des femmes et des enfants
HBV	–	<i>honour-based violence</i> – przemoc oparta na honorze
HRV	–	<i>honour-related violence</i> – przemoc związana z honorem
k.k.	–	ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn.: Dz. U. z 2016 r. poz. 1137)
k.r.o.	–	ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 2082 z późn. zm.)
MPPGSiK	–	Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169)
MPPOP	–	Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1966 r. Nr 38, poz. 167)
MSF	–	<i>mutilations sexuelles feminines</i> – okaleczanie seksualne kobiet
PDPC	–	Powszechna Deklaracja Praw Człowieka uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 10 grudnia 1948 r. w Paryżu

PMI	-	Protection Maternelle et Infantile – francuski ośrodek zdrowia matki i dziecka
SBS	-	Southall Black Sisters

WSTĘP

Każde społeczeństwo, określając granice dopuszczalnych zachowań w postaci norm prawnokarnych, opiera się na własnym dziedzictwie kulturowym, moralnym i religijnym. To, co w jednym społeczeństwie uchodzi za normalne, w innym niekoniecznie jest akceptowane, a nawet może spotykać się z potępieniem społecznym. Wartości społeczne tworzą normy i standardy postępowania, których granice znajdują odzwierciedlenie nie tylko w normach prawa karnego, lecz w równym stopniu także w praktyce organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Zdarza się jednak, że w obrębie jednego społeczeństwa i systemu prawnego następuje starcie pomiędzy różnymi, często nie do pogodzenia ze sobą, tradycjami i normami kulturowymi poszczególnych grup.

Większość krajów zachodnich jest w dzisiejszych czasach różnorodna kulturowo. W miarę jak społeczeństwa stają się coraz bardziej pluralistyczne i różnorodne kulturowo, wyłania się coraz więcej konfliktów między normami regulującymi poszczególne dziedziny życia. Konflikty takie są nieuniknione. Często normy poszczególnych grup stoją ze sobą w jawnej sprzeczności. Zdarza się, że norma jednej grupy, regulująca pewną sferę życia, jest sprzeczna z relewantną normą drugiej grupy i niezależnie od nastawienia jednostki w danej sytuacji którąś normę naruszy, bądź swojej grupy, bądź grupy dominującej¹. Przepięstwa motywowane kulturowo oraz „obrona przez kulturę” są właśnie przykładem rozbieżnych i niekompatybilnych koncepcji sprawiedliwości wśród różnych grup i różnego pojmowania tego, co jest dobre, a co nie i dla kogo. Są jednym z przejawów faktycznego pluralizmu prawnego, który jest obecny w wielokulturowych społeczeństwach, jednak przejawem wyjątkowym, odnoszącym się bowiem do prawa karnego i najważniejszych wartości przez nie chronionych. U ich korzeni leży pojęcie konfliktu kulturowego.

Kiedy ludzie przenoszą z kraju swojego pochodzenia obyczaje i praktyki, które w nowym społeczeństwie nie tylko są obce, lecz także naruszają zakazy karne, ma miejsce konflikt wartości kulturowych lub „zderzenie kultur”². Tak jak krajowe ustawy karne

¹ Por. M.-C. Foblets, *Cultural delicts: the Repercussion of Cultural Conflicts on Delinquent Behaviour. Reflections on the Contribution of Legal Anthropology to a Contemporary Debate*, European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice 1998, Vol. 6, s. 190.

² Por. J.S. Lyman, *Cultural Defense. Viable Doctrine or Wishful Thinking*, Criminal Justice Journal 1986, Vol. 9, s. 87.

odzwierciedlają do pewnego stopnia wartości, co do których panuje społeczny konsensus, że należy je chronić, konflikt tradycji kulturowych ma miejsce, gdy obce wartości i normy odbiegają od uzgodnionych wartości danego społeczeństwa. Wyłania się wówczas pytanie, czy owi obcy, przybysze, niezaznajomieni (lub tylko go niepodzielający) z obowiązującym w danym społeczeństwie systemem wartości, powinni ponosić odpowiedzialność karną za swoje czyny. Czy należy karać ludzi za czyny, które w miejscu popełnienia są przestępstwem, lecz tam, skąd pochodzą, są rozpowszechnioną i dozwoloną praktyką (nawet jeśli skryminalizowaną, to jednak tolerowaną i *de facto* niekaraną)? Czy postępowanie akceptowalne w jednej kulturze powinno być usprawiedliwione i dopuszczalne w imię tolerancji, pluralizmu kulturowego i poszanowania cudzych kultur, jeśli narusza normy prawa karnego i fundamentalne wartości społeczeństwa, w którym jest dokonywane? A konkretnie, czy obcy lub imigranci mogą ponosić odpowiedzialność karną za popełnione czyny, które w ich ojczyźnie są akceptowanymi zwyczajami? Jak prawo karne powinno reagować na konflikt między odmiennymi tradycjami kulturowymi, który nasila się w społeczeństwach zachodnich?

W nowoczesnym państwie prawo karne określa granice zachowań dopuszczalnych społecznie i tych zabronionych. Normy prawnokarne powstają w wyniku ciągłego dyskursu publicznego między grupami posiadającymi polityczną siłę. Czy narzucając jeden kodeks moralny wszystkim członkom społeczeństwa, grupa politycznie dominująca delegitymizuje niezgodne normy subkultur i potencjalnie kryminalizuje ich praktykowanie? Czy członkowie mniejszości kulturowych muszą dostosować się do norm ustanawianych przez większość? Czy w pluralistycznym społeczeństwie mniejszości kulturowe i grupy ludności tubylczej mogą domagać się od ustawodawcy uwzględnienia ich kontekstu kulturowego w sprawach karnych i cywilnych, a jeśli tak, to do jakiego stopnia? Wartości i normy kulturowe żywo wpływają na ludzkie motywacje i procesy decyzyjne; czy zatem należy uznać różnorodność tych motywów, by móc lepiej zrozumieć jednostki?

Ścieranie się różnych kultur, rosnąca wielokulturowość współczesnego świata stanowią jedno z poważniejszych wyzwań dla współczesnych liberalnych demokracji oraz współczesnej debaty wokół praw człowieka. Jedną z funkcji prawa karnego jest wymuszanie społecznie pożądanego zachowań. Jednakże racja bytu prawa karnego zasadza się na istnieniu pewnego konsensusu, swoistego rdzenia wartości ważnych dla integralności całego społeczeństwa. Co jednak zrobić, kiedy jednostki nie podzielają tych wartości? Czy kara kryminalna to właściwy sposób na naukę określonych wartości? Czy można pozwolić jednostkom kultywować swoje odmienne wartości?

Głównym problemem badawczym, jaki sobie postawiłam, jest odpowiedź na pytanie: **jak prawo karne i polityka karna w wielokulturowych i demokratycznych społeczeństwach powinny reagować na przestępstwa motywowane kulturowo.** Czy należy indywidualizować odpowiedzialność karną i traktować łagodniej sprawców, których czyny, jakkolwiek stanowiące przestępstwa w społeczeństwie przyjmującym, w kraju

pochodzenia byłyby tolerowane, czy może powinno się stosować swoje normy równo i skupić się na funkcji gwarancyjnej i zapewnieniu równej ochrony wszystkim ofiarom?

Istotą problemu jest więc zagadnienie stosunku norm prawnokarnych w wielokulturowym (różnorodnym kulturowo) i demokratycznym społeczeństwie do praktyk motywowanych odmienną tradycją, naruszających najważniejsze dobra prawne. Wywód więc ma na celu ustalenie, do jakich granic (po)nowoczesne społeczeństwo, by zachować swoją integralność i spójność, może tolerować odmienne praktyki kulturowe. Należało zatem będzie zbadać i zanalizować relacje istniejące między systemem norm prawnych wybranych współczesnych państw a różnorodnością kulturową, z którą systemy te są konfrontowane, na przykładzie kilku praktyk kulturowych, które w ostatnich latach wywołały w krajach zachodnich (Europie i Ameryce Północnej) najwięcej dyskusji.

Pytania uszczegóławiające brzmią następująco:

Jaka jest rola prawa karnego w demokratycznych i liberalnych społeczeństwach w warunkach wielokulturowości?

Czy (i jeśli tak, to jak) liberalne społeczeństwa demokratyczne powinny reagować na przestępstwa motywowane kulturowo?

Jaka jest/powinna być rola prawa karnego w reakcji państwa na szkodliwe praktyki kulturowe?

Czy (a jeśli tak, to do jakiego stopnia) członkowie mniejszości kulturowych powinni podlegać obowiązującym i ustanowionym przez grupę większościową normom prawnym?

Do jakiego stopnia można tolerować odmienną kulturową?

Jak wygląda proces „uzgadniania” norm prawnych (w tym prawnokarnych) w demokratycznym i liberalnym państwie w warunkach wielokulturowości?

Czy dopuszczalne jest relatywizowanie ochrony najważniejszych dóbr prawnych gwarantowanej przez system prawa karnego?

Czy dopuszczalne jest relatywizowanie obowiązywania norm prawa karnego wobec osób o odmiennym pochodzeniu kulturowym, zwłaszcza wobec ofiar przestępstw motywowanych kulturowo?

Na jakim poziomie i w jaki sposób nowoczesne i liberalne państwa powinny rozwiązywać konflikty kulturowe, przed którymi stają w warunkach wielokulturowości? Czy

należy to robić na poziomie legislacyjnym, czy może odpowiedniego stosowania prawa?

Jakie wartości powinny zostać uznane za nadrzędne przy rozwiązywaniu konfliktu kulturowego?

Podstawowe problemy badawcze książki koncentrują się zatem wokół różnorodności kulturowej, pluralizmu wartości, konfliktu kultur prawnych, uniwersalności wartości i praw jednostki, praw kobiet, przemocy wobec kobiet, dysonansu między równością wobec prawa a prawem do różnicy, tożsamości kulturowej w erze globalizacji, relatywizmu kulturowego, funkcji prawa karnego jako narzędzia sformalizowanej kontroli społecznej i wreszcie czynów popełnianych przez członków mniejszości kulturowych, które są niezgodne z systemem wartości kultury oficjalnej.

Projekt ma wymiar interdyscyplinarny. Będzie znaczący na polu kilku dziedzin: nauk penalnych, antropologii prawa, socjologii prawa oraz filozofii prawa. Na rodzimym gruncie jest zasadny, bowiem istnieje wyraźna luka w nauce polskiej na temat przestępstw kulturowych, opisanie ich od strony nie tylko fenomenologicznej, lecz także kryminologicznej i dogmatyczno-prawnej.

Monografia odpowiada na zapotrzebowanie dokonania oglądu samego zjawiska, odpowiedzi na pytanie o jego przyczyny oraz podsumowanie istniejących rozwiązań problemu, w zależności od wewnętrznego kontekstu danego kraju. Zagadnienie przestępstw kulturowych zaczęło interesować naukę zachodnią wraz ze wzrostem różnorodności kulturowej na łonie zachodnich społeczeństw w drugiej połowie XX w. Społeczeństwo oraz tożsamość są koncepcjami dynamicznymi i stale konstruowanymi; zwłaszcza tożsamość jest w naszych czasach globalizacji wyjątkowo „płynna”, by posłużyć się terminem Zygmunta Baumana.

W ostatnich latach debata publiczna w większości krajów zachodnich skierowała swoją uwagę na problem konfliktu wartości między różnymi kulturami, relacji między uniwersalnością określonych fundamentalnych wartości z jednej strony a relatywizmem kulturowym oraz prawem każdej jednostki do własnej tożsamości kulturowej, którego źródła upatruje się w art. 27 MPPOiP, z drugiej. Tematyka ta jest aktualnie interesującym obszarem badawczym wartym pogłębionej refleksji, jak również przedmiotem wielu badań empirycznych.

Zdecydowana większość twórczości naukowej na temat wielokulturowości odnosi się do zagadnień cywilnoprawnych lub politycznych regulacji, które proponowały różne strategie i rozwiązania akomodacyjne w celu umożliwienia koegzystencji grupom o odmiennej tożsamości w ramach jednej struktury politycznej. Prawo karne różni się jednak zasadniczo od przepisów dotyczących zawarcia małżeństwa czy praw edukacyjnych i dlatego też wymaga wyraźnie innego podejścia, gdy jest konfrontowane

z wielokulturowością. Prawo karne i wymiar sprawiedliwości karnej mają tendencje silnie asymilacyjne i odgrywają ważną rolę w utrzymaniu stabilności w państwie. Obiecuując ochronę przed wyrządzeniem szkody równo wszystkim członkom społeczeństwa, zapewniając równe i rzetelne traktowanie wszystkim sprawcom przestępstw, prawo karne zmierza do unifikacji praktyk kulturowych i wartości oraz do wzmocnienia wspólnej tożsamości; nie ma interesu w czynieniu wyjątków od swoich norm w celu wzbogacenia różnorodności.

Bogata literatura naukowa na temat „obrony przez kulturę” istnieje głównie na kontynencie północnoamerykańskim. W Europie jest to tematyka stosunkowo świeża i mało eksplorowana, zwłaszcza w kontekście systemu prawa karnego i polityki kryminalnej, choć pojawia się coraz więcej publikacji odnoszących się do konkretnych praktyk kulturowych³.

Brakuje również pozycji naukowych, które opisują to zjawisko w kontekście polskim, a wydaje się, że wraz z rozwojem społecznym naszego kraju, jego otwarciem na Europę oraz partycypacją w procesach globalizacji i nieuchronnością procesów mieszania się kultur, które nastąpią również w naszym kraju, istnieje wyraźna potrzeba zajęcia stanowiska na gruncie polskim. Praca może wnieść więc wkład w polski dorobek naukowy z pogranicza kryminologii, socjologii i praw człowieka.

³ Na uwagę zasługują zaledwie dwa artykuły opublikowane w *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* (J. Van Broeck, *Cultural Defence and Culturally Motivated Crimes (Cultural Offences)* oraz M.-C. Foblets, *Cultural delicts: the Repercussion of Cultural Conflicts on Delinquent Behaviour. Reflections on the Contribution of Legal Anthropology to a Contemporary Debate*). Istnieje jednakże bogaty dorobek, zwłaszcza w Wielkiej Brytanii, traktujący o badanych przede wszystkim problemach i praktykach, jak przemoc związana z honorem, wymuszone małżeństwa, feministyczna krytyka polityk wielokulturowości oraz o szkodliwych dla kobiet praktykach kulturowych przywiezionych do Europy wraz z napływem imigrantów. W Polsce nie brak literatury naukowej podejmującej tematykę wielokulturowości, mieszania się poszczególnych kultur we współczesnym świecie, transformacji władzy państwowej pod wpływem procesów globalizacyjnych czy wreszcie masowej imigracji do krajów europejskich i wyzwań, jakie to zjawisko stawia przed państwami i ciałami ponadnarodowymi jak Unia Europejska czy Rada Europy. Są to jednak prace przedstawicieli nauk społecznych, socjologii, antropologii, kulturoznawstwa, filozofii, a nie prawników czy kryminologów, stąd nie koncentrują się one na prawnych aspektach wielokulturowości. Jeśli jednak chodzi o sytuację prawa karnego w krajach wielokulturowych, istnieje jedna pozycja z 2009 r. autorstwa B. Wojciechowskiego, *Interkulturowe prawo karne. Filozoficzne podstawy karania w wielokulturowych społeczeństwach demokratycznych*, która, jak podtytuł wskazuje, jest przeglądem współczesnych koncepcji filozoficzno-polityczno-prawnych na temat roli prawa (w tym prawa karnego) w sytuacji wielokulturowości. Nie stanowi jednak praktycznego podejścia do wyzwań, jakie zróżnicowanie kulturowe może stawiać przed normami prawnokarnymi i wymiarem sprawiedliwości w konfrontacji w odmiennymi regułami kulturowymi jednostek. Samo zagadnienie „obrony przez kulturę” w polskiej literaturze zostało podjęte tylko w dwóch artykułach naukowych; w artykule S. Sykuny i J. Zajadły, *Kontrowersje wokół tzw. obrony przez kulturę – okoliczność wyłączająca winę, okoliczność łagodząca czy nadużycie prawa do obrony* (Przegląd Sejmowy 2007, nr 3) oraz O. Sitarz, *Culture Defence a polskie prawo karne* (Archiwum Kryminologii 2007–2008, t. XXIX–XXX). W 2012 r. został opublikowany jeden tekst autorstwa prof. M. Płatek o zabójstwach na tle honoru. Wymienione artykuły zaledwie sygnalizują istniejącą problematykę oraz stanowią w istocie zaproszenie do szerszego zbadania zjawiska, a zwłaszcza w kontekście europejskim, czyli tzw. przestępstw kulturowych.

Nie ulega wątpliwości, że i polskie społeczeństwo w nieodległej perspektywie czasowej w wyniku migracji może się stać wielokulturowe. Zmierzymy się wtedy z problemem akomodacji ludzi o odmiennej tożsamości etnicznej i kulturowej przez homogeniczne do tej pory społeczeństwo, system polityczny i normatywny. Bezценne mogą się wtedy okazać doświadczenia innych krajów, które przeszły tę drogę kilka dekad wcześniej.

W pierwszej kolejności postaram się przedstawić szerszy kontekst problemu badawczego, czyli wyjaśnić, jakie zmiany kulturowe doprowadziły do wyłonienia się problemu wielokulturowości w zachodnich społeczeństwach. Następnie zwięźle omówię, jak się rozumie wielokulturowość zarówno pod względem normatywnym, jak i faktycznym, i jakie jest ich miejsce w myśli filozoficzno-politycznej. W dalszej kolejności będę chciała zarysować, na czym polega paradoks wielokulturowości, dlaczego niektórzy uważają, że wielokulturowość jest zła dla kobiet, oraz jak ważne jest właściwe rozumienie głównego pojęcia, czyli samej kultury. Wreszcie postaram się nakreślić, jak pojęcie wielokulturowości ma się do prawa karnego, a różnorodność kulturowa do kryminologii; objaśnić termin przestępstw kulturowych oraz obrony przez kulturę. W dalszych częściach zajmę się konkretnymi typami przestępstw motywowanych kulturowo. Do analizy wybrałam trzy rodzaje praktyk, które w Europie Zachodniej wywołują najwięcej dyskusji i kontrowersji i które naruszają podstawowe dobra i wartości chronione przez prawo karne, jak prawo do życia, do wolności, do integralności cielesnej. Praktyki przedstawię w następującej kolejności: zbrodnie (zabójstwa) honorowe jako czyny, których kryminalizacja nie budzi najmniejszych wątpliwości; następnie okaleczanie seksualne kobiet (FGM) jako praktykę, która sama w sobie realizuje znamiona dokonania uszczerbku na zdrowiu, lecz którą kilka krajów zdecydowało się skryminalizować w odrębnym typie przestępstwa, i wreszcie wymuszone małżeństwa, co do której wciąż toczy się dyskusja, czy należy angażować instrumentarium prawa karnego celem zwalczania jej. Każdy z rozdziałów będzie zawierał opis i analizę zjawiska w różnych kontekstach społecznych, w jakich funkcjonują (a funkcjonują w środowiskach imigrantów), oraz sposób, w jaki zostały w danym kraju upublicznione. Czasami niektóre praktyki przybierają na sile i drastyczności w sytuacji diaspory bardziej niżli w krajach pochodzenia.

Trzonem każdego z rozdziałów dotyczącego danej praktyki, oprócz opisu i genezy zjawiska, będzie dokładna analiza reakcji państw europejskich na dane zjawisko tudzież działań podejmowanych na poziomie ponadnarodowym. Chodzi tu zarówno o analizę działań podejmowanych na poziomie ponadnarodowym (ważne będzie zwłaszcza przesledzenie działalności Rady Europy w tym zakresie), jak i na poziomie krajowym. Warto już tutaj zaznaczyć, że analizowane przeze mnie praktyki kulturowe w różnych krajach wzbudzały zainteresowanie i pociągały reakcję władz w różnym stopniu. Niewątpliwie krajem, gdzie okaleczanie seksualne kobiet wywołało najwięcej oburzenia, ale też zdecydowaną reakcję, była Francja. Przemoc związana z honorem najwięcej uwagi skupiła w krajach nordyckich, zwłaszcza w Szwecji. Z kolei w Wielkiej Brytanii

uwaga publiczna skupiła się na zabójstwach honorowych i na wymuszonych małżeństwach.

Następnie, by praca miała charakter kompletny, postaram się przedstawić i usystematyzować amerykańską debatę wokół obrony przez kulturę. Zasadniczo obrona przez kulturę i obiekcje wobec niej wysuwane są relewantne wobec przestępstw kulturowych, jednakże cała debata, w przeciwieństwie do europejskiej, w której problem ma charakter polityczny, w USA jest problemem prawnym.

Na koniec zawrę refleksje natury ogólnej, jak wybrane państwa zachodnie reagowały na konflikty kulturowe, jaka była rola prawa karnego jako narzędzia regulacji zachowań i przestrzegania wspólnych wartości oraz zarysować szerszy kontekst zjawiska.

Badania mają charakter interdyscyplinarny, wymagają więc wiedzy nie tylko kryminologicznej, lecz także z zakresu socjologii, antropologii kultury, antropologii prawa, filozofii, historii oraz umiejętności przeprowadzenia badań metodami socjologicznymi (analiza ilościowa oraz, przede wszystkim, jakościowa zjawiska, analiza przypadków). Teksty, na jakich będę się opierała, nie będą wyłącznie tekstami akademickimi. Do zrozumienia problemu badawczego w całej rozciągłości i jego praktycznego wymiaru niezbędne będzie również czerpanie z materiałów publicystycznych, artykułów prasowych, międzynarodowych dokumentów, raportów organizacji zarówno międzynarodowych (ONZ, Rada Europy, Unia Europejska), jak i pozarządowych tudzież oficjalnych raportów, planów działania, wytycznych ogłaszanych przez agendy rządowe badanych przeze mnie krajów. W Polsce w zasadzie nie ma polskiej literatury na ten temat, dlatego w zdecydowanej większości będę się opierała na publikacjach obcojęzycznych.

Nie mniej ważne będzie posługiwanie się metodami prawniczymi, zwłaszcza w drugiej, dogmatycznoprawnej części pracy, a mianowicie analiza funkcjonowania przepisów związanych z naruszeniem norm grupy dominującej przez członków grupy mniejszościowej oraz analiza orzecznictwa sądów na temat przestępstw kulturowych i w których posłużono się obroną przez kulturę.

Rozdział I

WIELOKULTUROWOŚĆ JAKO DYLEMAT WSPÓŁCZESNYCH SPOŁECZEŃSTW

1. Zmiany kulturowe

Wiek XX był wiekiem wielu zmian: ekonomicznych, politycznych, demograficznych, technologicznych i kulturowych. Zmiany nie ominęły żadnego zakątka planety ani też aspektu życia. Nasilone w drugiej połowie wieku i na początku XXI stulecia nie do końca kontrolowane procesy globalizacyjne, zwłaszcza globalne przepływy ludności, głęboko przeobraziły większość nowoczesnych społeczeństw i wywołały radykalną zmianę kulturową. Doprowadziły do transformacji relatywnie homogenicznych dotąd społeczeństw w społeczeństwa różnorodne, w których skład wchodziły grupy o odmiennym kulturowo, etnicznie i językowo rodowodzie.

Zmiana kulturowa, jaka dokonała się w państwach zachodnich, i wyłonienie się problemu różnorodności kulturowej są prostą wypadkową migracji międzynarodowych. Masowe, powszechne i dynamiczne migracje ostatnich dekad rodzą różnorakie napięcia, konflikty oraz mają głębokie reperkusje polityczne zarówno w polityce międzynarodowej, jak i wewnętrznej poszczególnych krajów. To dlatego socjologowie Stephen Castels i Mark J. Miller nazwali XX wiek „wiekiem migracji”⁴, dla podkreślenia natężenia oraz znaczenia międzynarodowych przepływów, które bynajmniej z końcem stulecia nie osłabły. Przeciwnie, wszystko wskazuje na to, że wiek XXI będzie w jeszcze większym stopniu „wiekiem wędrówek ludów”. Presja imigracyjna na rozwinięte kraje Europy i Ameryki Północnej ze strony mieszkańców globalnego Południa, już teraz ogromna, w niedalekiej przyszłości będzie jeszcze narastać. Zjawisko to nie ominie również Polski.

Wśród czynników, które każą ludziom opuszczać ojczystą ziemię i ruszać w nieznaną, w pierwszym rzędzie należy wymienić czynniki ekonomiczno-demograficzne, jak dysproporcje w rozwoju cywilizacyjnym i gospodarczym, nadmierny i niedostateczny

⁴ S. Castles, M. Miller, *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, London 1993.

przyrost naturalny w różnych częściach świata oraz nierówności generowane bądź pogłębiane przez procesy globalizacji. Z drugiej strony rozwój środków masowego przekazu, jak telewizja i Internet, upowszechnienie wzorów konsumpcji, stylów życia i przepływy kapitału zainspirowały rzesze ludzi z krajów zacofanych zbrojnych w wiedzę i wyobrażenia o poziomie i stylu życia w krajach rozwiniętych do podjęcia ryzyka migracji do wymarzonego świata i wzięcia tym samym losu we własne ręce⁵.

I wreszcie, na przełomie wieków zaczął wyłaniać się następny ważki czynnik, który będzie (już powoli się staje) przyczyną kolejnych wielkich migracji i konfliktów, a mianowicie zmiany klimatyczne. Skutki postępujących tego typu zmian będą najbardziej odczuwalne w krajach najbiedniejszych, tzw. globalnego Południa. Wskutek braku wody pitnej, niedostatku żywności, podnoszenia się poziomu mórz pojawią się miliony „uchodźców klimatycznych”, którzy będą zmuszeni opuścić swoje ziemie⁶ i starać się przedostać na globalną Północ.

Spośród nieprzeliczonej ilości zjawisk społecznych i ekonomicznych, jakie towarzyszą zjawisku migracji, jednym z bardziej widocznych jest tzw. dyfuzja kulturowa, czyli transmisja w przestrzeni elementów lub cech kulturowych⁷. Jednostki migrujące przenoszą swoją tożsamość i elementy swojej kultury w nowe miejsca osiedlenia i zmieniają tym samym kulturę społeczności przyjmującej poprzez różnicowanie, zapożyczanie elementów kultury przybyszy bądź wzmocnienie swojej tożsamości. Dyfuzja ma miejsce zwłaszcza wtedy, gdy przybysze tworzą w kraju osiedlenia skupiska, w których kulturywują i odtwarzają swoją rodzimą kulturę.

Jednocześnie jednak wraz z globalizacją i migracjami międzynarodowymi obserwuje się paralelne, lecz przeciwstawne zjawisko homogenizacji kultur oraz renesansu wspólnot i tożsamości etnicznych. Sławomir Łodziński określił to jako „uetnicznienie” („unarodowienie”) rzeczywistości społecznej⁸, będące nie lada wyzwaniem dla społeczeństw i państw, które muszą znaleźć odpowiednią politykę wobec zróżnicowania etnicznego i obywatelstwa (polityka wielokulturowości). W istocie zjawisko „eticzności” (tożsamości etnicznej) i eksponowania różnicy awansowało do głównych pojęć pozwalających zrozumieć aktualnie zachodzące procesy społeczne i bez którego nie sposób się obejść, mówiąc o zróżnicowaniu kulturowym lub wielokulturowości. Jest to pojęcie wywodzące się z nauk antropologicznych, używane do określenia pewnego aspektu czy też skutku kontaktu między jednostkami należącymi do odrębnych grup, w postaci poczucia odrębności. Wojciech J. Burszta podkreśla, że poczucie etniczności rodzi się zawsze w sytuacji kontaktu międzykulturowego. „W dzisiejszym znaczeniu etniczność służy zawsze do charakterystyki grupy społecznej posiadającej pewien sto-

⁵ K. Romaniszyn, *Kulturowe implikacje międzynarodowych migracji*, Lublin 2003, s. 34–35.

⁶ Więcej: W. Wilk, *Wpływ zmian klimatycznych na najbiedniejsze kraje świata* (w:) *Ekologia. Przewodnik Krytyki Politycznej*, Warszawa 2009, s. 163–194.

⁷ K. Romaniszyn, *Kulturowe implikacje...*, s. 11.

⁸ S. Łodziński, *Etniczność, obywatelstwo i wielokulturowość w procesach globalizacji* (w:) J. Zdanowski (red.), *Kultury pozaeuropejskie i globalizacja. Zderzenia*, Warszawa 2000, s. 49.

pień zwartości i solidarności oraz świadomość wspólnego pochodzenia”⁹. Posiada aspekt polityczny, organizacyjny i symboliczny – odnosi się do zysków i strat z danej interakcji i wpływa na formowanie się własnej tożsamości¹⁰. Co ważne więc, pojęcie etniczności i grupy etnicznej ma zawsze relacyjny charakter. Poczucie tożsamości etnicznej z założenia nie może powstać w izolacji.

Na ogromną zmianę kulturową wywołaną przez globalizację składają się nie tylko przepływy samej ludności. W równym stopniu wpływa na nią cyrkulacja samych treści kulturowych za pomocą środków masowego przekazu. Globalizacja i towarzyszące jej interakcje kulturowe prowadzą do napięcia między jednoczesną kulturową homogenizacją, będącą efektem rozpowszechnienia głównie amerykańskiej kultury masowej, a kulturową heterogenizacją¹¹.

Można powiedzieć, że kultury (czy precyzyjniej – treści kulturowe) oderwały się w pewnym sensie od terytoriów, na których się uformowały. Owo oderwanie się geografii od kultury i tożsamości na skalę globalną zakłóciło również pewien wyobrażony model homogenicznej wspólnoty narodowej, która była podstawowym budulcem współczesnego państwa narodowego. Reakcja na deterytorializację kultury i tego, co z niej wynika, okazała się dwojaka. Z jednej strony, istnieje wzmożona „potrzeba” kultury i wzmocnienie własnej tożsamości przez tych, którzy opuścili geograficzny matczenik swojej kultury, czyli wykorzenionych, wyrażająca się w ideologii multikulturalizmu. U jej podstaw leży idea niezbywalnych praw kolektywnych, oparta z kolei na „prawie do kultury” (art. 27 MPPOiP) oraz koncepcji relatywizmu kulturowego, od którego współczesna antropologia już nie tyle odeszła, ile poszła dalej. Idea, która może prowadzić do prymatu tożsamości grupowo-etnicznych nad tożsamością indywidualną¹² oraz do gwarantowania praw grupowych kosztem praw jednostek. Z drugiej strony, u społeczności, które są konfrontowane z innymi kulturami na swoim terytorium, ma miejsce wzmocnienie uczuć nacjonalistycznych i odrodzenie silnego poczucia więzi z własnym terytorium.

⁹ W.J. Burszta, *Antropologia kultury. Tematy, teorie, interpretacje*, Poznań 1998, s. 136.

¹⁰ T.H. Eriksen, *Etnicity and Nationalism. Anthropological Perspective*, Pluto Press, London-Boulder, Colorado 1993, s. 13 (za: S. Łodziński, *Etniczność, obywatelstwo...*, s. 51).

¹¹ Taka cyrkulacja ma dla A. Appaduraja pięć wymiarów, które określa neologizmami skonstruowanymi przy zastosowaniu przyrostka -obrazy (-scape) jak krajobraz dla podkreślenia perspektywicznego, płynnego i nieregularnego charakteru tych zjawisk. Wymienia on „etnoobrazy”, czyli stale się zmieniającą ludzką panoramę świata, w którym cyrkulują turyści, uchodźcy, imigranci; „mediaobrazy” odnoszące się do dystrybucji drogą elektroniczną informacji oraz obrazu świata kreowanego przez media prywatne i państwowe; „technoobrazy” – globalną konfigurację technologii; „finansoobrazy” – niezwykle trudny do śledzenia ekonomiczny krajobraz obejmujący rynki walutowe, giełdy papierów wartościowych i spekulacje rynkowe i „ideoobrazy” – sploty obrazów o charakterze czysto politycznym i ideologicznym. Widać więc, że przepływy ludzkości stanowią tylko jedną z form globalnych przepływów, których drogi aktualnie się rozchodzą, i pogłębia się niespójność między poszczególnymi (dysjunkcja). Por. A. Appadurai, *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*, Kraków 2005, s. 51.

¹² *Ibidem*, s. 52.

Magdalena Grzyb – doktor nauk prawnych; pracuje w Katedrze Kryminologii, na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego; stypendystka rządu francuskiego (2011–2013), studiowała we Francji (Université de Bordeaux), Stanach Zjednoczonych i Peru; autorka publikacji z zakresu kryminologii, prawa karnego, praw człowieka i praw kobiet; przedstawicielka Polski w stowarzyszeniu COST Action IS1206 Femicide across Europe.

Monografia jako pierwsza na rynku wydawniczym porusza problematykę przestępstw motywowanych kulturowo popełnianych przez imigrantów. W książce przedstawiono w szczególności praktyki kulturowe, które wywoływały w ostatnich latach największe kontrowersje w Europie Zachodniej, takie jak okaleczanie seksualne kobiet, przemoc związana z honorem czy wymuszone małżeństwa. Praktyki te stawały się często punktem zwrotnym w systemowym podejściu aparatu państwowego do problemu integracji imigrantów ze społeczeństwem przyjmującym oraz dowodem na „porażkę wielokulturowości”. W pracy krytycznej analizie poddano koncepcję wielokulturowości oraz dokonano analizy porównawczej reakcji wybranych krajów zachodnich na omawiane zjawiska.

Książka zainteresuje prawników, polityków, dziennikarzy i wszystkie osoby uczestniczące w debacie publicznej, będzie też przydatna pracownikom naukowym i studentom.

„Praca wypełnia istotną lukę i zaprasza do debaty. Zwraca uwagę świetna znajomość przedmiotu, badawczy dystans i dobre wykorzystanie wiedzy socjologicznej i kryminologicznej (...). To mądra, świetnie napisana książka”.

Prof. dr hab. Monika Płatek

9 788380 925922 W01P01

ISSN 1897-4392
ISBN 978-83-8092-592-2

9 788380 925922

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA 801 04 45 45, FAX 22 535 80 01
ZAMOWIENIA@WOLTERSKLUWER.PL
WWW.PROFINFO.PL